

Cesty pohádek bratří Grimmů k českým čtenářům

In: KOUDELKOVÁ Eva (ed.) *Současnost literatury pro děti a mládež 2014*. Liberec: Krajská knihovna v Liberci a Nakladatelství. Bor, 2014. ISBN (nakl. Bor) 978-80-87607-39-8. S 37 – 50.

Anotace

Příspěvek se zabývá místem pohádkových sbírek ve výběrových populárně naučných monografiích, jakými je např. publikace *2x 101 knížek pro děti, které byste si měli přečíst*, jež vznikla pod autorským vedením Pavla Mandyse.

Pojednává o významu pohádek jako literárního žánru, stručně se zabývá lidovou a autorskou pohádkou. Hlavní pozornost je věnována vzniku a významu sbírky *Dětské a domácí pohádky (Kinder- und Hausmärchen)* bratří Grimmů. Příspěvek přináší hrubý přehled jednotlivých vydání. Krátce je pojednána problematika překladů. Okrajově jsou zmíněna také filmová zpracování klíčových pohádek.

Článek dochází k závěru, že literárně zpracované, původně lidové, pohádky by měly být vnímány jako neodmyslitelná součást kánonu světové i české literatury. Důvodem pro toto tvrzení je univerzální platnost tohoto literárního fenoménu, který dokáže oslovit děti i dospělé. Relevantní je interkulturní dosah pohádky stejně jako její nemalý význam uvnitř literatur jednotlivých kultur a národů.

Klíčová slova

Literatura pro děti, pohádka, bratři Grimmové, Karel Jaromír Erben, Božena Němcová, filmová pohádka, kánon literárních textů pro děti a mládež.

1. Několik zamyšlení i otázek úvodem

Otázka, jak formulovat kánon děl světové a české literatury pro děti a mládež, je nesmírně složitá. Lze jej vytvářet institucionálně i individuálně, lze k němu používat nejrůznějších pramenů z čistě odborné i populárně naučné literatury. Pokud by jako vodítko měla být použita publikace *2x 101 knížek pro děti a mládež, které byste si měli přečíst*, dojdeme k bodu, jenž se ukáže jako sporný. V publikaci nejsou zahrnuty klasické pohádky. Skutečnost, že jejich vyřazení nebylo pro autorský tým jednoduché rozhodnutí, lze vyčíst z předmluvy monografie. Částečná absence základního žánru, který je v postatě už třetí století považován za základní stavební kámen literatury pro děti, se je zde vysvětlen charakterem pohádek jako takových. Pohádky jsou společné všem evropským a zcela jistě i mnoha dalším kulturám. Po stránce tematické bychom je mohli popsat jako průsečík látek a motivů, které se navzájem mnohdy odlišují pouze v detailech. Situace se začíná měnit až v 19. století, v období romantismu. Pohádky vzniklé v tomto a i v pozdějších obdobích jsou zcela nepochybně autorské. A ty jsou v publikaci *2x 101 knížek pro děti, které byste si měli přečíst* zařazeny. Tak proč postrádat právě ty pohádky, které jsou, ať již právem nebo neprávem považovány za klasické? A jaké místo zaujímají v klasifikaci pohádek, uvědomíme-li, že jsou i přes svůj interkulturní dosah spojovány s konkrétními jmény? Proč mezi autory těchto pohádek mají své místo na slunci právě bratři Grimmové? Jaká byla a je cesta pohádek bratří Grimmů k českým čtenářům? A jak ovlivnily pohádky bratří Grimmů české pohádky? Jakou roli v obou zmíněných případech sehrávají média, především filmové verze nejznámějších pohádkových příběhů? To jsou otázky, na něž by chtěl předkládaný příspěvek v krátkosti upozornit. Jeho cílem je tedy poskytnout první, byť celkový vhled do širokého spektra zkoumané problematiky.

2. Pohádky bratří Grimmů jako součást kánonu světové literatury adresované (nejen) dětskému čtenáři

2.1 Pohádka jako součást hledaného kánonu

Jsou různé způsoby, jak a proč vytvářet kánon literárních textů. Ať již vycházíme z dějin literatury, přesněji řečeno z diachronického pohledu na jednotlivé literárně historické a literárně filozofické směry, nebo ať již vycházíme z genologické mapy žánrů, dojdeme k ústní lidové slovesnosti jako centru a zároveň průsečíku obou možných systémů. Prolneme-li zároveň systém literatury pro děti a mládež se systémem literárních děl primárně určených dospělým čtenářům, pak nutně dojdeme k názoru, že relevantní roli zde v obou případech sehrává právě pohádka.

Z pohledu psychologie čtenáře je pohádka literárním žánrem, k němuž se člověk vrací po celý život. Nejprve se s ní setkává v době vlastního dětství (jako autentický dětský čtenář LPDM¹), posléze v roli rodiče, k níž se může přidat i role profesní (jako neautentický čtenář či jako sekundární adresát LPDM v dětství zprostředkovaném dalšími generacemi) a naposledy je to v roli prarodiče, kdy se prostřednictvím dětství svých vnoučat vrací do dětství vlastního.

Vyjdeme-li z nevelkých, avšak poměrně četných výzkumů spočívajících v hloubkových rozhovorech o pohádkách², pak nejčastěji narazíme na následující asociace: pohádka - byl jednou jeden, pohádka - dětství, pohádka - domov, pohádka - babička, pohádka - usínání, pohádka - fantazie, pohádka - princezna, král, drak, čarodějnice, pohádka - boj dobra a zla, pohádka - šťastný konec, pohádka - a jestli nezemřeli, pak žijí dodnes. Tyto konotace nás uvedou jak do problematiky funkcí pohádky, tak do tematické, kompoziční i jazykové struktury žánru. V jeho pozadí je implicitně obsažen i pojem kultura, konkrétní podoby pohádkových látek v konkrétních zemích pak lze částečně postavit i do relace s teoriemi o původu literárního žánru pohádky.

V době autentického dětství je pohádka jedním z prostředků, díky jemuž se dětský čtenář seznamuje s literaturou (a potažmo i jazykem) jako obecným pramenem sloužícím k poznávání světa a rozvíjení sama sebe. Je jedním z prvních instrumentů, který je podvědomě používán k výstavbě axiologické škály. Seznamuje s základními typy lidských charakterů i s archetypy komunikačních vzorců. Prostřednictvím příběhů s očekávaným dobrým koncem slouží k sémantizaci obecných kategorií jako je dobro a zlo a dalších protikladů. Činí tak pod rouškou fantazie. Dospělý čtenář je přitom průvodcem, který dětského čtenáře dokáže vyvést z případného tápání, který mu pomůže od strachu z neznámého, spojeného nejen se světem fantazie fikčních příběhů, ale i se světem snů při večerním usínání. Pohádky svým způsobem vyvolávají pocit bezpečí, jemuž zcela samozřejmě předcházely fáze nejistoty a napětí. Dospělý průvodce pohádkami, viděno očima dětského čtenáře, tak potvrzuje nadčasovost pohádky ještě z jiného pohledu. Jeho přítomnost je potvrzením transgenerační platnosti žánru.

Univerzální platnost žánru je provázána s transkulturním použitím látek a motivů. Společné je nadčasové zachycení charakterových typů. Obdobné je využití kouzelných motivů - postav, předmětů, formulí, do nichž je kromě napětí vetkána i chytrost a humor. Zásadní význam mají čísla. Specifická je touha po spravedlnosti a vesměs očekávané kladné zakončení příběhu přinášející jisté ponaučení. Kompoziční výstavbu textu po jazykové stránce umocňují klasické textové formule od ... *byl jednou jeden...* až po ... *a jestli nezemřeli, tak žijí dodnes*. Dětský čtenář bývá na začátku četby pohádek zpravidla zmatený, ale brzy u něho zvítězí zvědavost. Ve výsledku tak nejednou pátrá po původu pohádek. „Mami, a která Popelka je ta pravá? Ta naše, vid’?“

Lze se domnívat, že modifikace těchto příběhů v jednotlivých literaturách souvisí s kulturním klimatem zemí, v nichž jsou vyprávěny. Různým způsobem a v různé intenzitě se do nich mohou promítat i teorie o původu literárního žánru pohádky. Mluvíme-li o cestě pohádek bratří Grimmů

1 Autentický dětský čtenář je termín používaný O. Chaloupkou.

2 Např. výzkumy, které na Katedře germanistiky UK-PEdF probíhají v rámci řešení řešení diplomových témat, dále při probíhají při příležitosti různých workshopů ať již v oblasti literatury nebo pedagogiky a psychologie,

k českým čtenářům, pak český (a jistě nejen dětský čtenář) vnímá tyto pohádky jako spíše temné, pochmurné a ve srovnání s českými pohádkami i častěji kruté. Tento dojem lze do jisté míry vysvětlit skutečností, že bratři Grimmové byli zastánci teorie, která původ pohádky spatřovala ve starých legendách a mýtech. České pohádky působí na zdejší čtenářské publikum (všech generací) projasněji. Jsou více prolnuté šibalskou chytrostí, důležitou roli v nich může hrát hádanka, jejíž řešení je spojené s komikou, nebo písnička. Jako by v nich byly obzvláště podtrženy prvky antropologické teorie o původu pohádek, která se soustředí na nadčasovou platnost archetypů. Důležitý je fakt, že mluvíme o pohádce evropské, v níž je důležité jak prolínání kultur³ tak kulturní autonomnost⁴ jednotlivých literatur⁵.

Při vytváření kánonu děl je tak tedy vzít v úvahu pojem tzv. evropská pohádky, který propojenost i svébytnost jednotlivých verzí pohádkových příběhů prakticky potvrzuje. Nikdo ze znalců pohádek by nezapochyboval o důležitosti *Italských pohádek* od Giovaniho Francesca Straparoly či Giambattisty Basila, *Francouzských pohádek* od Charlese Perraulta nebo *Pohádek bratří Grimmů*. Jmenovanou triádu si jistě zaslouží doplnit *ruské pohádky* vycházející nejčastěji s titulem *Kráska nesmírná*, a z pohledu kontextu evropské a světové pohádky pak *Pohádky tisíce a jedné noci* z dalekého Orientu.

2.2 Základní fakta o Pohádkách bratří Grimmů

Jak už bylo výše naznačeno, Jacob a Wilhelm Grimmové stáli u kolébky uznání pohádek jako nezpochybnitelného literárního žánru, tedy na počátku „přesunu“ pohádek předávaných z generace na generaci „pouhým“ převyprávěním do oblasti písemnictví – tedy do krásné literatury chápané jako souhrn uměleckých textů.

Mluvíme o době romantismu, tedy o době, v níž má velký význam zájem o kulturní kořeny jednotlivých národů a zájem o lidovou slovesnost iniciovaný již Johannem Gottfriedem Herderem. Zároveň je nutné poznamenat, že v období vrcholného romantismu se v německy psané literatuře objevuje programové spojení dětství a fantazie, fantazie a poezie. Z pohledu dějin literatury pro děti a mládež se jedná o období, kdy instrumentální, didaktickou a vzdělávací funkci literárních textů začala doplňovat funkce estetická, jejíž význam neustále rostl.

Bratry Grimmy k napsání sbírky podnítil Clemens Brenntano a Achim von Arnim. Tito významní autoři německého romantismu připravovali sbírku lidové poezie *Chlapcův kouzelný roh*⁶, jež vyšla ve třech svazcích v letech 1805 - 1808. Ke zklamání bratří Grimmů byly do sbírky zařazeny pouze dvě z nasbíraných pohádek. Bratři se tedy rozhodli ve sbírání pokračovat a pohádky vydat samostatně.

První vydání *Dětských a domácích pohádek*, které vyšlo roku 1812, obsahovalo předmluvu přibližující základní principy, na jejichž základě sbírka vznikala, a posléze sedmdesát šest „čísel“ vlastních pohádek. Jednalo se o pohádky sesbírané především v Hessensku, okolí Mohanu a Kinzingu a z Hanau, odkud bratři Grimmové pocházeli. Druhý svazek byl dokončen roku 1814. První exempláře vyšly 20. prosince 1814 již s datací 1815, kdy vyšla většina nákladu. Druhý svazek obsahuje celkem sedmdesát dva dalších „čísel“. Tentokrát se jedná o pohádky, které byly z velké části sebrány v Dolním Sasku. Každý z obou svazků byl opatřen přílohou – s odkazy na místo původu, na další varianty příběhu a některými – především jazykově zaměřenými – vysvětlivkami

3 Prolínání kultur se jeví jako důležité zejména v tzv. indické teorii o původu pohádek, která tak domnívá, že původ tohoto žánru je lze zařadit do Indie jako země, kde na poměrně malém území žilo více než 200 kultur, které se navzájem ovlivňovaly a prolínaly. Stěhování národů bylo dalším prvkem umožňující cestu různých pohádkových látek do dalších literatur. Srov. PETZOLD, L. Märchen, Mythen, Sagen. In: LANGE (2005, 246 – 266).

4 Někteří badatelé, kteří vycházejí zejména ze zkoumání v německy mluvících zemích prezentují také další teorii o původu pohádek. Jedná se o teorii folkloristickou, která podtrhává specifičnosti lidové slovesnosti jednotlivých národů. Tato teorie je pouze doplňujícím elementem stratifikace původu pohádek.

5 V současné době panuje názor, že pohádka jako literární žánr je fenoménem, v nichž se všechny teorie o jejím původu, tedy teorie mytologická, antropologická i indická a doplňková folkloristická, prolínají.

6 V jazyce originálu *Des Knaben Wunderhorn*.

k textům.

Druhé vydání pohádek vyšlo roku 1819 a zahrnovalo celkem sto sedmdesát „čísel“. Komentáře k jednotlivým pohádkám byly vydány roku 1822 (nově 1856). Vyšly jako samostatný svazek, který je podle Heinze Röllekeho⁷ první literárněvědným příspěvkem k výzkumu žánru pohádky. Již od druhého vydání byly texty pohádek dále probírány a upravovány. Zřejmý byl záměr zachovat čistotu dědictví ústní lidové slovesnosti⁸, ale zároveň snaha vytvořit styl, který by pohádky přiblížil dětem.

Od třetího vydání (1825) se redakce sbírky ujal Wilhelm Grimm, který pohádky dále stylisticky upravuje. Objevuje se v nich více emocionálně zabarvených slov, dialogů, vlastních jmen. Toto vydání již není uvedeno odborně laděnou předmluvou, ale krátkým pozdravným dopisem, který Wilhelm Grimm adresoval Elizabeth von Arnimové, sestře Clemense Brentana. Dopis deklaruje vřelý, téměř láskyplný vztah bratří Grimmů k pohádkám, je poděkováním za podporu, které se jim od Bettiny von Arnimové dostalo, i částečným vysvětlením změn provedených ve sbírce. V dopise upozorňuje i na možné výchovné využití pohádek. Toto vydání obsahuje výběr padesáti pohádek s titulem *Dětské a domácí pohádky. Malé vydání*⁹ a bylo ilustrováno Ludwigem Grimmem, mladším bratrem Jacoba a Wilhelma.

Přeložíme-li doslova titul, s nímž sbírka bratří Grimmů vyšla poprvé (bylo to v letech 1812 – 1815), ***Kinder- und Hausmärchen***, pak se jedná o ***Dětské a domácí pohádky***. Sémantické rozšíření titulu samo o sobě dokládá vícere proměny pohádky, kterými pohádky zásluhou této sbírky prošly. Slovo *Haus-* (určující sém druhé části složeného názvu) poukazuje na měšťanský dům a předznamenává, že se pohádky přestěhovaly z venkova také do měst. Spojení *dětské pohádky* (*Kindermärchen*) dokládá proměnu adresnosti. Pohádky díky sbírce bratří Grimmů nastoupily svou cestu k obsazení pozice dnes již klasického, v podstatě nejdůležitějšího žánru literatury pro děti. Dítě je přitom vnímáno jako součást rodiny, jako objekt výchovného i estetického působení dospělých. Měšťanský dům, který je napůl ukrytý v názvu sbírky, je možné vysvětlit zároveň jako symbol rodiny, v níž by měla být pěstována také literatura. Ve spojení *domácí pohádky* lze zároveň vyčíst vícesměnnou adresnost pohádek jako žánru přinášejícího univerzálně platná témata a archetypy oslovující každou generaci.

2.3 Pohádky bratří Grimmů v kontextu české literatury

Pohádky ze sbírky bratří Grimmů se v Čechách, které tehdy byly součástí Rakouska a později Rakouska-Uherska, objevovaly zhruba od třicátých let 19. století. Dělo se tak v době národního obrození, které lze popsat jako společensko-historickou epochu, v níž český národ (především osobnosti z oblasti vědy a literatury) usiloval o znovuzrození českého jazyka. Tímto jazykem tehdy hovořila asi čtvrtina obyvatelstva, česky se mluvilo především na venkově. Cílem obrozenců bylo prosazení a akceptování češtiny jako jazyka, kterým je možné (i žádoucí) psát vědecké spisy a krásnou literaturu. Verifikace jazyka souvisela i se sebezpotvrzením kultury a národa. Sbíraní pramenů lidové kultury a jejich přetváření v uměleckou literaturu bylo jedním z dalších důležitých úkolů obrozenců i pozdějších spisovatelů.

7 Heinz Rölleke (*1936) - významný literární historik a teoretik, který se zabývá především výzkumem Grimmovských pohádek. Působil na univerzitách v Düsseldorfu, Cincinnati, Trieru a Wuppertalu. Autor vícečetných monografií věnovaných pohádkám bratří Grimmů.

8 Tento záměr je i explicitně formulovaný v předmluvě k prvnímu a druhému vydání. Na tomto místě je nutné podotknout, že bratři Grimmové své pohádky nesbírali jen na venkově, ale jejich zdroji se stali i lidé pocházející z měšťanských nebo šlechtických kruhů. V této souvislosti se objevují jména westfálských šlechtických rodin jako von Haxthausen nebo von Droste Hülshoff. Významnou vypravěčkou se v souvislosti se sbírkou bratří Grimmů stala Dorothea Viehmannová, dcera hospodského v Rengershausenu, jejíž předci byli hugenoti, kteří do Kasslu přišli po vynesení nantského ediktu (po r. 1598).

9 Titul v jazyce originálu zní ***Kinder- und Hausmärchen. Kleine Ausgabe***. Tento výběr pohádek česky vyšel r. 1887. Je to dosud nejčastěji vydávaný výběr, který česky zpravidla vychází s titulem ***Pohádky bratří Grimmů***.

Společenská situace podmníla i to, v jaké formě se pohádky bratří Grimmů k českým čtenářům dostávaly nejdříve. Nejprve vycházely německy a navíc byly opatřené slovníčkem. Důležitost češtiny přitom podtrhuje fakt, že byly zpravidla vydávány s českým titulem. Jmenujme např. knížečky *Weselá Prástevnice aneb Rozmanité wyprawování čili Pohádky dle Grimmových báchorek. Od Frant. Boh. Tomsy* vydané v letech 1833, 1835 a 1837. Tato vydání si získala jistou tradici a patří mezi ně např. i *Výbor čtrnácti pohádek bratří Grimmů. Vydal a výkladem opatřil František Šubrt* z druhé poloviny 19. století. Skutečnost, že na titulní stránce je nejednou uvedeno, že vydavatel působil zároveň jako gymnaziální profesor, svědčí o tom, že pohádky bratří Grimmů sloužily také jako učební texty.

V Čechách zároveň vycházely pohádky od Karla Jaromíra Erbena a Boženy Němcové. Jedná se o díla, která jsou dnes považována za klenoty české národní literatury. Karel Jaromír Erben (1811 – 1870) vycházel stejně jako bratří Grimmové z mytologické teorie o původu pohádek a jeho texty grimmovské pohádky v mnohém připomínají. České pohádky publikoval zpočátku jednotlivě, a to již od poloviny čtyřicátých let. První pohádkou, kterou převzal od bratří Grimmů a vydal v českém jazyce byla pohádka, kterou dnešní čtenáři znají pod názvem *O třech přadlenách.*)

Erben se věnoval také sbírání pohádek dalších slovanských národů, o čemž svědčí reprezentativní publikace z roku 1865 *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních : čítanka slovanská s vysvětlením slov od K. J. Erbena.* V užším výběru vyšla sbírka znovu roku 1869 s titulem *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských.* Největší úsilí Erben věnoval přípravě souborného vydání pohádek českých, k němuž bohužel došlo až po autorově smrti. V roce 1905 je s titulem *Erbenovy české pohádky* vydává Václav Tille. Se jménem V. Tilleho je spojován ne příliš známý pojem *literární pohádka.* Tímto pojmem se zpravidla myslí původní lidové pohádky, které byly převyprávěny konkrétními autory a jejichž literární podoba byla čtenáři natolik přivlastněna, že je považují za pohádky národní. Tak lze podle mého názoru charakterizovat vnímání pohádek Boženy Němcové (1820 – 1862).

Božena Němcová vydala české pohádky během let 1845 až 1846, a to celkem v sedmi sešitech se souhrnným titulem *Národní báchorky a pověsti.* Erben její práce velmi oceňoval a Němcovou se nechal inspirovat např. při psaní balad *Zlatý kolovrat* a *Vrba*, které začlenil do své sbírky *Kytice* (1853). I přesto byla Němcová nejednou kritizována za příliš volné zacházení s původní pohádkovou látkou. Nicméně právě proto, že do původních syžetů vkomponovala více obyčejného laskavějšího života, humoru a jisté lehkosti, se její pohádky staly již od samého počátku velmi oblíbenou četbou. Pohádky Boženy Němcové se svým vyzněním přibližují antropologické teorii o původu pohádek, v níž se hovoří o nadčasových tématech a archetypech lidského jednání, o kontrastech hodnot, které jsou univerzálně platné. Původních předloh lidových pohádek se Němcová striktněji držela až ve své následující sbírce pohádek ze Slovenska, které vyšly s titulem *Slovenské pohádky a pověsti* v letech 1857 – 1858. V tuto dobu se tedy české, slovenské a další slovanské pohádky objevují v kontextu opětovně vydávaných pohádek bratří Grimmů, které z pohledu překladu vykazují novou literární kvalitu.

Prvním českým převyprávěním jejich pohádek se stala knížka *Dětské pohádky: dle sbírky bratří Grimmů* s nepřilíš jasnou datací z konce 19. a počátku 20. století. Jedním z prvních překladů v dnešním slova smyslu se stal výběr *O Palečkovi a jiné pohádky* z roku 1929, jehož autorkou je Pavla Wenigová. Od třicátých let 20. století vycházejí stále nové překlady, mezi významnější se řadí *Děti Pána Boha* z roku 1942 od Jitky Fučíkové. Z dalších vydání lze uvést např. výběr s titulem *Německé pohádky* z roku 1961 v překladu Heleny Helceletové nebo *Pohádky bratří Grimmů* z roku 1976, které přeložila Marie Kornelová. Kromě souborných vydání vycházely a vycházejí výběry zaměřené na jednotlivé pohádkové podžánry; jako samostatné publikace jsou také vydávány jednotlivé pohádky, a to buď v textové úpravě pro nejmenší čtenáře, nebo ve formě výpravných obrazových knih. Jména překladatelů se zpravidla opakují, v případě potřeby jsou již vydané překlady minimálně jazykově aktualizovány, za stěžejní lze považovat překlady Jitky Fučíkové. Pohádky bratří Grimmů jsou magnetem i výzvou pro začínající i renomované malíře.

K nejznámějším ilustrátorům těchto pohádek patří Jiří Trnka a Adolf Born, dětmi oblíbené jsou ilustrace Heleny Zmatlíkové.

Pohádky bratří Grimmů vycházely, ať jich souborně, jednotlivě, ve volných převyprávěních nebo např. ve formě divadelních scénářů v následujících časových rozpětích a počtech vydání: v letech 1812 – 1899 sedmkrát; 1900 – 1917 třikrát; 1918 – 1938 sedmkrát; 1939 – 1945 čtrnáctkrát; 1970 – 1969 třináctkrát; 1970 – 1988 jedenáctkrát; 1989 – 1999 čtyřicetkrát; 2000 – 2010 třicet dvakrát, 2011 - 2014 sedmkrát. Znamená to, že jen v Praze, v Národní knihovně ČR, která se stala zdrojem pro vytvoření této malé statistiky, dosud nalezneme celkem sto třicet čtyři nejrůznějších vydání.

2.4 Pohádky bratří Grimmů v kontextu českých filmových pohádek

Pohádky bratří Grimmů se staly také oblíbenou předlohou pro rozhlasová, televizní nebo filmová zpracování. Naši „cestu do pohádek“ jsme uvedli pátráním dětského vnímatele. Ten si jistě nejlépe vzpomene na české filmové pohádky. Zůstaneme-li u hraných celovečerních filmů a vezmeme-li jako kritérium jejich popisu věrnost syžetu i celkovému vyznění původních předloh, pak lze filmové pohádky rozdělit na dvě velké skupiny. Tu první tvoří volná pohádková převyprávění, která si svým kouzlem – nevšedně ztvárněným příběhem, humorem, chytrým vítězstvím lásky nad vypočítavostí a v neposlední řadě také hudbou, kamerou a samozřejmě brilantními hereckými výkony – podmanila diváky v mnoha zemích. K takovým filmům se jednoznačně řadí pohádka **Tři oříšky pro Popelku** z roku 1973, kterou natočil režisér Václav Vorlíček v koprodukcí Československa s tehdejší NDR. Lze sem zařadit i další filmovou pohádku tohoto režiséra, která byla s názvem **Jak se budí princezny** natočená na motivy **Šípkové Růženky** v roce 1977.

Druhou skupinu filmových pohádek tvoří věrnější zpracování původní předlohy, tedy převyprávění mající spíše „grimmovskou“ – tedy do jisté míry „temnější“ či více dramatickou – poetiku, kterou umocňují technické možnosti filmu jako média. K velkým filmovým pohádkám dramatického charakteru patří např. **Jezerní královna** z 1993, kterou režíroval opět Václav Vorlíček a která rovněž vznikla v česko-německé koprodukcí.

Běžný současný čtenář či divák v této zemi bere pohádky „jako bernou minci“ literatury i filmu a ne vždy hledá souvislosti, které na problemiku pohádek vrhají další zajímavé světlo. Česká filmová pohádka **Pyšná princezna**, která byla natočena roku 1952 pod režijním vedením Bořivoje Zemana, má své kořeny nejen v pohádce **Potrestaná pýcha** od Boženy Němcové, ale také v pohádce **Král Drozdíbrad**¹⁰ Jacoba a Wilhelma Grimma. I tato pohádka byla objevena filmaři. Pohádka **Král Drozdíbrada** byla natočena roku 1984 v režii Miloslava Luthera a koprodukcí Československo – tehdejší SRN.

Tvůrci české filmové pohádky **Byl jednou jeden král** z roku 1954 se nechali inspirovat pohádkou Boženy Němcové **Sůl nad zlato**, zatímco autoři a mladšího filmu **Sůl nad zlato** z roku 1982 vycházeli také z pohádky bratří Grimmů **Husopaska u studně**,¹¹ která pohádce **Sůl nad zlato** od Boženy Němcové časově předcházela. Pohádku **Byl jednou jeden král** natočil opět režisér Bořivoj Zeman, pohádku **Sůl nad zlato**, která vznikla v slovensko-české koprodukcí, Martin Hollý.

Také další klasická česká filmová pohádka – **Princezna se zlatou hvězdou na čele** z roku 1959, která byla natočená v režii Martina Friče, sice čerpala ze stejnojmenné pohádky Boženy Němcové, ale jistou paralelu jejích motivů nalezneme v pohádce **Srstnatka**¹² bratří Grimmů.

Zvláštní kapitolu by vytvořily pohádky o čertech, protože i charaktery jednotlivých pohádkových postav se liší. Zatímco v německých pohádkách má čert „tolik pod kloboukem“ jako český „šelma – sedlák“, v českých pohádkách budou v jeho povaze převažovat rysy černé magie. Avšak i tyto rozdíly pomáhají bourat zejména nová filmová zpracování. Připomeňme např. českou filmovou pohádku **S čerty nejsou žerty** natočenou roku 1985 v režii Hynka Bočana. Filmoví tvůrci tentokrát čerpali z pohádky Boženy Němcové **Čertův švagr**, jejíž paralelu nalezneme v pohádce **Čertův**

10 V jazyce originálu *König Drosselbart*.

11 V jazyce originálu *Gänsehörtin am Brunnen*.

12 V jazyce originálu *Allerleirauh*.

*začouzený bratr*¹³ od Jacoba a Wilhema Grimma. Filmu předcházela televizní pohádka *Čertův švagr* natočená o rok dříve v režii Vlasty Janečkové. Televizní verze však nedosahuje kvalit prvně jmenované pohádky filmové. A poslední „troška do čertovského mlýna“: jen málokterý „pohádkářsky“ zdatný čtenář ví, že bychom našli motivickou paralelu pohádky Karla Jaromíra Erbena *Tři zlaté vlasy děda Vševěda* opět u bratří Grimmů a to v pohádce *Čertovy tři zlaté vlasy*¹⁴. Také tyto pohádky byly zfilmovány, ale jejich obliba není zdaleka taková, jako u výše uvedených titulů.

3. Závěrem

Téma pohádek je nevyčerpatelné, stejně jako je nekonečné hledání cesty každého jednotlivého člověka za vysněným vítězstvím dobra nad zlem. Žánr literární pohádky¹⁵, to jest pohádky původně lidové, která byla sběrateli nejen zpracována, ale zároveň také převyprávěna se zvláštním zřetelem na dětského čtenáře, má v genologické mapě kánonu světové literatury své zvláštní místo. Nachází se někdy uprostřed mezi pohádkou jako ústně tradovaným útvarem lidové slovesnosti, jenž byl původně určen dospělým, a jenž byl nepřetržitě variován, a pohádkou autorskou mající ustálenější podobu písemně zakotveného textu, který je primárně spojována s LPDM. Zvláštní lesk jim propůjčuje i fakt, že jsou ničím nenahraditelné, přesto, že se v modifikované podobě objevují ve všech literaturách.

Bratři Grimmové mají mezi autory převyprávěných původně lidových pohádek nezastupitelné místo, protože zásadním způsobem přispěli k etablování pohádky jako regulárního žánru písemnictví, potažmo literatury pro děti a mládež. Jejich cesta k českým čtenářům je bohatě zastoupenými německo-českými literárními vztahy. Filmové převyprávění pohádek pocházející z české (československé) produkce, které pochopitelně vychází i z českých pohádek způsobila, že z pohledu recepce jsou meziliterární vztahy zkoumání nesmírně zajímavé i opačného pohledu. České filmové pohádky patří ty, které se dokáží v evropském i světovém měřítku prosadit. Pořádání jakékoliv pomyslné soutěže, při níž by měly pohádky jedné země vyjít jako nejhezčí, by bylo naprosto chybné, neřku-li scestné. Je třeba ctít jejich bohatost i paralelnost protože patří ke kulturní paměti lidstva, k paměti přinášející jak poznání, tak osvěžení na duši.

Resumé

Der Artikel beschäftigt sich mit der Stelle der Märchensammlungen im Kanon der Weltliteratur in der Publikationen wie *2x 101 Kinderbücher, die Sie lesen sollten*, die von dem Team unter der Redaktionsleitung von Pavel Mandys entstand.

Im Mittelpunkt des Artikels steht das Genre des Märchens, das kurz aus der Sicht der Literaturwissenschaft und Leserpsychologie beschrieben wird. Die Aufmerksamkeit wird dem klassischen Märchen gewidmet, das ursprünglich als Volksmärchen zu klassifizieren ist, das später von einem konkreten Verfasser nacherzählt und dem Kinderleser angepasst wurde. Man erwähnt die Begriffe *literarisches Märchen*, das der tschechischen Märchenforschung, und *Gattung Grimm*, die der Märchenforschung in den deutschsprachigen Provenienzen entspringt. Es gibt zwischen beiden Begriffen semantische Parallelen.

Man zielt auf *Kinder- und Hausmärchen* von Brüdern Grimm. Es wird die Entstehungsgeschichte, die Arbeit mit den einzelnen Märchennummern, sowie gewünschte Ziele und Vorhaben der Märchenverfasser beschrieben. Die Märchensammlung *Kinder- und Hausmärchen* wird mit den

13 V jazyce originálu *Des Teufels rissiger Bruder*.

14 V jazyce originálu *Der Teufel mit drei goldenen Haaren*.

15 Klíčový význam sbírky pohádek bratří Grimmů dokazuje i fakt, že žánr literární pohádky, je v literárněvědných výzkumech německy mluvících zemím s bratry Grimmy explicitně spojován: v německé sekundární literatuře je tento žánr označován jako *Gattung Grimm*.

tschechischen Märchen des 19. Jahrhunderts von K. J. Erben und B. Němcová komparatistisch verglichen. Als nächster Punkt sind die Übersetzungen der *Kinder- und Hausmärchen* ins Tschechische zu erwähnen. Weiter werden filmische Nacherzählungen deutscher und tschechischer Märchengeschichten kurz reflektiert.

Man kommt zum Abschluss, dass die literarisch bearbeiteten Märchengeschichten, die heute als klassisch wahrgenommen werden, zum Kanon der Weltliteratur gehören, weil sie als grundlegendes Genre der Kinderliteratur sowie der allgemeinen Literatur zu betrachten sich, zu dem sich die Menschen das ganze Leben (nur in neuen sozialen Rollen) zurückkehren. Der Grund für diese wiederholten Begegnungen mit dem Märchen sind mehrschichtige Adressierung, zeitlose und räumlich unbegrenzte Gültigkeit dieses interkulturellen literarischen Phänomens.

Tamara Bučková

Literatura

- GRIMM, J.; GRIMM, W. *Kinder-und Hausmärchen*. München : Winkler Verlag, 1949. 13. Aufl. 1988. Vollständige Ausgabe, mit einer Einleitung von Herrmann Grimm und der Vorrede der Brüder Grimm zur ersten Gesamtausgabe 1819. ISBN: 3 538 05597.
- GRIMMOVÉ J. a W. *Pohádky*. Praha : Odeon, 1988.
- ERBEN, K. J. *České pohádky*. Praha : Nakl. Jan Laichter, vyd. V. Tille, 1928.
- ERBEN, K. J. *Slovanské pohádky*. Praha : Melantrich, 1951.
- NĚMCOVÁ, B. *Pohádky*. Praha : Nakl. Jan Laichter, 1906 - 1907.
- NĚMCOVÁ, B. *Vybrané spisy. Svazek třetí. Pohádky*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957
- BETTELHEIM, B. *Kinder brauchen Märchen*. München : dtv, 1993. ISBN: 978-3423350280
- ČEŇKOVÁ, J. *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. Praha : Portál 2006. ISBN: 80-7367-095-X.
- DENECKE, L. *Jakob Grimm und sein Bruder Wilhelm*. Stuttgart : J. B. Metzler, 1979. ISBN: 3 476 10100 2.
- CHALOUPKA, O.; VORÁČEK, J. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. Praha : Albatros, 1979.
- TILLE, V. *O lidových pohádkách*. Praha : SPN, 1956.
- TILLE V. *České pohádky do roku 1848*. Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909.
- TILLE, V. *Božena Němcová*. Praha : Odeon, 1969. Edice Život a umění. Svazek 23.
- EWERS, H.-H. *Romantik*. In: WILD, R. *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*. 3. Auflage. Stuttgart - Weimar : J.B.Metzler, 2008. ISBN 978-3-476-01980-6. S 96 - 130.
- LANGÉ, G. (Hrsg.) *Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur. Band 1, Band 2*. 4. unveränderte Auflage. Baltmannsweiler : Schneider Verlag Hohengehren : 2005. ISBN 3-89676-945-6.
- LÜTHI, M. *Märchen*. 10. aktualisierte Auflage. Stuttgart - Weimar : Metzler Verlag, 2004. ISBN: 978-3476200167 .
- LÜTHI, M. *Das Volksmärchen als Dichtung : Ästhetik und Anthropologie*. 2., durchges. Aufl. Göttingen : Vandenhoeck u. Ruprecht, 1990. ISBN: 3-525-20779-4.
- SIROVÁTKA, O. *Česká lidová pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998. ISBN: 80-850 10-06-2.
- STROMŠÍK, J. *Pohádka ve století vědy*. In: GRIMMOVÉ J. a W. *Pohádky*. Praha : Odeon, 1988. S 277 - 284.
- VYHLÍDAL, Z. *Klasická pohádka a skutečnost*. Olomouc : Matice cyrilometodějská, 2004.